

NÂZIM, TÜRKÇENİN MÜZİĞİNİ NASIL DİNLETTİ?

Sevgi Özel

Önce “Türkçenin Müziğini Dünyaya Dinleten Şair” Nâzım Hikmet’i saygıyla anıyorum.

Yirminci yüzyılın dilbilimcileri, bir insanın kullandığı dile bakarak o insanın düş, düşünce dünyasını çözümlemeyi, eğitim düzeyini, iş ve uğraşındaki birikimini, deneyimini, yaşını, cinsiyetini, en önemlisi dünya görüşünü ortaya koyabiliyorlar. Nâzım’ın her dizesi, her satırı yalnız dile değil, sanata, kültüre ülkesinin sorunlarına ilişkin düşüncelerini öğrendiğimiz çok değerli kaynaklardır. Usta, tutuklamalar, gözaltılar ve izlenmeler arasında, bir yandan da her biri okuyan herkesi sarsan şiirler, yazılar yazmıştır. Yurdundan ayrı düşmesine, “vatan hain”liğiyle suçlanmasına karşın Türkçenin müziğini, Türkçeyi oya gibi işlediği şiirleriyle bütün dünyaya dinletmiştir. Bunu yaparken en önemli aracı dilidir.

İmparatorluğun çöküşe sürüklendiği dönemde Nâzım da cumhuriyet öncesinde doğan bütün aydınlar gibi Osmanlıcanın ve Arap abecesinin kullanıldığı dünyaya doğmuştu. Selanik’te doğan Nâzım’ın paşa dedesi, babası eğitilmiş insanlardır, ressam annesi Fransızca bilen, edebiyattan tat alan bir kadındır. Nâzım, ekonomik açıdan olmasa da ekinsel açıdan olağanüstü bir varsıllık içinde büyür. Dedesi ona hem kendisinininkileri hem sevdiği şiirleri yazması için bir defter armağan eder. Ailece şiir okumaları yaparlar. Türkçe, ünlü-ünsüz uyumları güçlü bir dil olduğundan Nâzım, Osmanlıcayla yaşama atılmasına karşın, Türkçenin ses, biçim ve anlam özelliklerini, yani Türkçenin “kara cümlesi”ni çocuk yaşta yakalar. O da kuşaktaşları gibi günlük yaşamı evinde, ana babasından öğrendiği Türkçeyle sürdürmüş, evin dışında Osmanlıca ile iletişim kurmaya çalışmıştır. Osmanlıca, kullanabilmek için özel çaba, özel eğitim gerekmektedir. Nâzım’ın Osmanlıcaya ilişkin bilgisinin boyutunu da bize yapıtları, yazıları gösteriyor.

“**Feryad-ı Vatan**” şiirini yazdığında 11 yaşındadır. Okuma alışkanlığını çocuk yaşta edindiğinden, sözvarlığı giderek varsıllaşan Nâzım’ın Nâzım’ın şiirlerindeki terkipler, ağıdalı sözcükler, dönemin yaşlı başlı şairlerinininki kadar baskın değildir. Bunda da evde konuşulan Türkçenin etkisi büyük olmalıdır. “Beklerken” adlı şiirini yazdığında ise 16 yaşındadır:

**Gözlerim yollarda beklerim seni
Koyu karanlıklar üzüyor beni
Saatler geçiyor gelmedin hâlâ
Semada yıldızlar o gelmez diyor
Ruhum bu hitapla bezgin eriyor
Kalbimi acı bir şüphe bürüyor
Saatler geçiyor gelmedin hâlâ**

Görüldüğü gibi 1918 günlü bu şiirdeki Türkçe sözcük sayısı, 2000’li yılların birçok şairinden daha çoktur. Nâzım da “**adüvv-i beşer, pür-gurur, nar-ı cehennem**” gibi birtakım eski terkipleri kullanacak, “**Ahular bezminde bade nûşettim**” gibi dizeler yazacaktır; ama bu dönemde, “**ulu, sevgi, yıl, taşkın, küskün, düşünce, sonsuz, yurt, bozgun, yürek, gönül**” gibi sözcüklerle, “**doğan ay, solucu (hisler); ak**

saçlı, sonsuz hiçlik, ölgün ses, kara yazılı, solgun yazı” gibi yüzlerce Türkçe tamlamayla dizelerini bezediği de görülecektir.

Burada bizi dinleyenlerin çoğu ustanın yaşamöyküsünü anaçizgileriyle bildiğini düşünüyorum. Ben süreyi iyi kullanmak için salt kullandığı dilde yoğunlaşmak istiyorum. Yazın tarihçilerinin, araştırmacılarının da belirteceği gibi sözvarlığı çocuk yaşta varsıllaşan şairin gençlik dönemindeki kimi uzun şiirleri, gelecekteki “destan”ların muştucusudur. Nâzım sözcükleri yerli yerinde kullanarak, dizelerini Türkçenin deyimleri, pekiştirme, ikileme olanaklarıyla donatarak, kendine özgü tamlamalar yaratarak yirmili yaşlarda, Türk yazınında kendine önemli yer ve çığır açan bir şairdir.

Gençliğinin en coşkulu günleri izlenme, sorgulanma, tutuklukla geçmiş olmasına karşın o, nasıl olmuş da bu denli güçlü bir dil bilinci edinmiş, yılgınlığa kapılmadan, bu bilinci şiirine yansıtabilmiştir? Bu sorunun yanıtı Nâzım’ın şiirlerindedir, ayrıca ustadan kalan düzyazılar, özellikle de mektuplar bizi yeterince aydınlatmaktadır. Dahası yalnızca **“Memleketimden İnsan Manzaraları”** bile Nâzım’ın nasıl bir dil kullandığını, aynı zamanda Türkçenin olanaklarını gösteren özgün, güçlü bir kaynaktır.

Yıllar önce katıldığım kimi etkinliklerde Nâzım’ın Harf ve Dil Devrimlerine sıcak bakmadığına ilişkin abuk sabuk savları savuranlarla saç saça tartıştığım oldu. Önce ustanın bu devrimlere bakışını anlatmak istiyorum.

Nâzım yaşta Fransızca öğrendiğinden Latin abecesiyle tanıştı. Yeni harflerle yazmaya başlamıştı; tutukevinde olduğu zamanda mektupları okunduğu için belli ki görevlilerin eski yazı bilip bilmedikleri göz önüne alınarak mektupları okunamasın diye zaman zaman eski yazıyı kullanıyordu. 1941 Ocağında Kemal Tahir’e, Bursa hapisanesinden yazdığı mektubunda Harf Devrimini içtenlikle benimsediğini anlıyoruz. Nâzım, Kemal Tahir’e, **“(…) Bana şu eski harflerle yazdığınızı için kan tepeme çıkıyor. Satırlar öyle kargacık burgacık oluyor ki... Yeni harflerde bu hal harflerin şekli icabı o kadar göze batmaz. Halbuki eski harfler, zaten kargacık burgacık, bir de muntazam tasnif edilmezse rezalet oluyor. Sonra imlayı da bal gibi unutmuşum. (...)”** diyor. Bir başka mektubunda Kemal Tahir’i, **“(…) Yeni harflere dört elle sarılışın ve yeni kelimelere taraftar oluşun da mükemmel (...)”** diye övüyor.

Fransızca ve Rusçayı da ustalıkla kullandığını bildiğimiz Nâzım Ustanın, tutukluk günlerinde Müzehher Va-Nû’dan kitap ve sözlük isteyerek İngilizce öğrenmeye çalıştığını, bir zaman Almanca öğrenmek istediğini ama bu çabaların sonunu getiremediğini, geçimini sağlamak için sık sık çeviri yaptığını, kendi çevirileri ve başkalarının üstüne eleştirel düşüncelerini de yine mektuplarından anlıyoruz. Yakınlarına, dostlarına mektuplarında Türkçenin yapısı üzerine düşüncelerini de uzun uzun yazıyor.

Oğlu Memet Fuat’a, Bursa Cezaevinden yazdığı mektuplardan birinde şöyle der: **“Her sosyal devir, kendi sanatını ve kendi bünyesinde yaşayan hâkim sınıflara mahkûm sınıfların sanatını vermiştir. (...) Biz ise sen de farkındasın ki, dilimizi yeni yeni işlemeye başladık. Osmanlıca denen nesne Osmanlı İmparatorluğu ile beraber yıkıldı ve şimdi Türkçeyi işlemekle meşgulüz.”**

Bu arada dilde devrim yapılmıştır. Nâzım Ustanın, dile ve dil devrimine ilişkin ne düşündüğünü, Akşam gazetesine **“Orhan Selim”** takma adıyla yazdığı yazılardan öğreniyoruz.

Nâzım, Dil Devriminin başlamasından 2 yıl sonra 1934'ün 12 Kasımında Akşam gazetesinde şöyle yazar:

"Türkçe bir dönüm yerindedir. Er geç bu dönümü dönecektir. Dilimizin temizliğe, güneşli su gibi ışıklığa doğru akışının önüne geçilemez.

Dönüm yerleri köpüklü olur, bulanık olur... Dönüm yerinde su dalgalıdır. Dilimiz de dönümünü dönerken köpüklenecek, bulanacak, dalgalanacak... Bu köpüklenmeden, bu bulanmadan tiksinenler, korkanlar olacaktır. Tiksinenleri böğürtüleriyle, korkanları korkularıyla baş başa bırakalım.

Dibinin derinliklerini karıştırarak dönümü geçen büyük akarsuda gemisini kullanamayanlar batacaklardır. Yırtık yelkenleri Acem atkısından dokunmuş, hurma ağaçlarından işlenmiş tekneleri delik deşik gemiler batacaklar...

(...) Dilimizin, bugün içine girdiği dönüm yeri, konuşma diliyle yazı dilinin arasındaki derin ayrıklığı kaldıracak; yalnız ikisini de temizleyerek, ışıktandırarak bu işi yapacaktır...

Ben kendi payıma ne yeni sözlerden korkuyorum, ne de birçoklarını yadırgıyorum. Becerikli bir yapıcı, kurulan yeni yapıda, onların birçoğunu yadırgamadan kullanabilir.

İş becerikli olmakta...

Dil yürüyor... Yürüyenin önünde durulmaz..."

Dil kullanımı konusunu birçok kez ele alır. Orhan Selim imzasıyla yazdığı yazılarda sıklıkla, **"temiz Türkçe denemeleri"** yaptığını belirterek **"Biraz Daha Özene Bezene Yazsak"** diye yakınır. Dönemin yazarları, kitaplar üzerine dil kullanımından yola çıkarak eleştiriler yazar.

Nâzım Hikmet, 18 Kasım 1934 günlü Akşam'da, **"Himaye-i Etfal, Hilal-i Ahmer falan filan gibi ağdalı, cübbeli kavuklu adları taşıyan derneklere ne buyurulur?"** dile sorar. **"Himaye-i Etfal yerine Çocukları Koruma Derneği, ötekinin yerine Kırmızı Ay denemez mi?"** diyerek sorusunu, bir başka soruyla açıklar.

Arapça Farsça ya da batı kökenli sözcükleri kullananları konuşma dilinin yalınlığıyla Türkçe konuşmaları için de uyarır. Bir arkadaşı onu çok bekletmiştir, **"Kafam kızdı. İçimden kalayladım"** der. Arkadaşının, **"Affedersin birader, dün randevuya geledim. Bizim müdür beyefendi Ankara'ya gidiyorlardı. Kendilerini teşyi etmek mecburiyetinde kaldım"** yollu açıklamasına, Nâzım'ın tepkisi sert olur:

"İlk önce dedim, temiz konuş. Bunun için Tarama Dergisini koynunda taşımak da istemez. Affedersin diyeceğine, 'Beni bağışla', 'randevu' diyeceğine 'sözleştığımız yere', 'birader' diyeceğine, 'kardeş', 'teşyi' diyeceğine 'uğurlamak, geçirmek, yola koymak' diyebilirsin."

Yazılarında "devrim" sözcüğünü bilinçle ve yüreklice kullanır. Akşam gazetesinden, okurlarına **"Norveç'te Dil Temizliği"** yapıldığı haberini verir. Dil Devrimine tepki gösterenlerin, Nâzım'a da sessiz kalmadığı görülür. Bunlara **"İt Ürür,**

Kervan Yürür" diyerek yanıt verir. 1935 günlü Akşam'da **"Nâzım Hikmet'ten Orhan Selim'e Mektup"** yayımlanır.

"Benim sıksa, benim cılız, benim toy oğlum Orhan Selim,

(....) 'İt Ürür Kervan Yürür' diye bir yazı yazdın. Bir devrim yapan her ülkede bu yazı gönül açıcı bir türkü gibi okunabilir. Ancak yine bir devrim yapan her ülkede, yürüyen kervanların ardından bakakalanlar, geçmiş günlerin adamları gibi bu türküyü bir ölüm marşı gibi dinledikleri için gocunurlar. (...) Sen Akşam gazetesinde temiz Türkçe devriminin denemelerini yapan bir çocukcağızsın. Yaptığın işe inanıyorsun. Oysaki senin karşında, sözü biri bırakıp biri alanlar, sana çatarken bu dil devrimi işini bile yadırgadıklarını kullandıkları yazı diliyle gösteriyorlar. (...)"

Nâzım'ın, 1938'de başlayan ve yıllar süren tutukluk günlerinde, Dil Devrimine bakışı biraz değişir. Kemal Tahir'e mektubunda **"Öz Türkçe cereyanını"** eleştirir. Dil Devrimi onuncu yılına ulaşırken dünya görüşünü hiç saklamayan Nâzım, bu görüş doğrultusunda **"milli yazı dili"**nin **"cemiyyetin sınıfsızlaşmasıyla başlayacak olan devirde"** oluşacağını savlar. Eski sözcüklerin tümünden atılmasına karşıdır; ancak dile yeni sözcüklerin katılmasının da bir zorunluluk olduğunu belirtir.

Oğlu Memet'le dil üzerine çok yazışır. Kendi düş dünyasındaki **"temiz dil"** kavramını, oğlu başta olmak üzere, yazılarıyla ilgilendiği, kendisine yakın bulduğu herkese yansıtır. Konuşma diliyle yazı dili arasında ayrılık olmamasından yanadır. Şairlerin, yazarların konuşma dilini temel almasını önerirken Kemal Tahir'e **"şive meselesi"**ne ilişkin düşündüklerini yazar.

"(...) Ben bu husustaki son düşüncemi şöyle hülasa edeceğim: argoyu, galat sözleri nasıl bir unsur olarak (...) kullanıyorsak, şiveyi de öyle, ancak bir unsur olarak kullanabiliriz... Kullanmağa mecburuz değil, kullanabiliriz. Lakin bütün bir romanı, bütün bir hikâyeyi şiveli yazmak, argolu, galatlı yazmak kadar münasebetsiz bir iş, bir zahmettir" der.

Yalnız **"Memleketimden İnsan Manzaraları"**nda bile bu görüşünü doğrulayan şive (ya da ağız) örnekleri vardır. Nâzım, kendi diline en uygun anlatım biçimini yakalamış bir şairdir, bu dil ve anlatım biçimi, her kesimden okurun, yani halkın dil ve anlatım biçimine yakın olduğundan, birçok dizesi, dahası şiiri kolaylıkla ezberlenen bir sanatçıdır. **"Hava kurşun gibi ağır"** ya da **"Akın var güneşe akın"** ya da **"Sen yanmasan, ben yanmasam"** ya da **"Yaşamak bir ağaç gibi tek ve hür..."** ya da **"Mapusane çeşmesi bir başına avluda/ yandan akıyor yandan. Mapusluk bir şey değil/ ayrılık var bir yandan"** gibi onlarcası, yazarının kim olduğunu, hatta onun **"vatan haini"** olarak suçlandığını da bilmeyenlerin diline yerleşmiştir.

Bana göre şiirlerinde her tür sözcükle, özel adlarla bile yaptığı ikilemeler, pekiştirmeler, aklımıza gelecek gelmeyecek renk sözcükleri, deyimler; hatta argo ve senlibenli dilin sözcükleri de ustanın şiirindeki müziği yükseltir. Nâzım Hikmet şiirlerine deyimlerin müziğini olduğu gibi masalların, söylencelerin, türkülerin, yakarı ya da ilençlerin ya da bunları çağrıştıran coşkulu öğelerin yansıdığını da görürüz. Dil Devrimiyle kazanılan yüzlerce sözcük ustanın şiirlerine yerleşmiştir. Ustalıkla öyle albenili, çarpıcı tamlamalar kurar ki, birçok sözü, dizesi ya özdeyişe dönüşmüş ya da tıpkı deyimler gibi toplumun belleğine yazılmıştır. Usta pek çok yabancı sözcüğü, hatta

özel adları bile **"kâat, tiren, gıram, tıramvay, telgıraf, Fıransız, fôtür, fireze, numro, kompartıman, pilak, gıramofon, harta, cıgara, saat(ına)..."** gibi okunuşuyla kullanır.

Nâzım Ustanın, **"Sanat, Edebiyat, Kültür, Dil"** üzerine yazılarında, oyunlarında, uzun karmaşık tümce yok denecek kadar azdır. Nâzım'ın başta **"Memleketimden İnsan Manzaraları"**nda, birçok şiirinde sözdizimi açısından Türkçenin bütün özelliklerinin yansıdığı her türlü tümceyi büyük bir ustalıklarla kullandığını söyleyebiliriz. Dizelerindeki sözcüklerin sıralanmasına baktığımızda, duygu ve düşüncesini daha etkin ve çarpıcı biçimde anlatmak için yüzlerce "devrik tümce" kullanmıştır, **"Nâzım Hikmet, bir devrik tümce ustasıdır"** diyebiliriz.

Buraya dek ustanın diline ilişkin olarak söylediğim her yargımın yüzlerce örneğini buluruz. Örnekleri sıralasam bu oturum birkaç gün sürerdi. Nâzım, kendisinin de yaşamı boyunca sevinçle dile getirdiği gibi Türkçenin şairidir. Bir şairin, bir yazarın dil sevgisi, kuşkusuz o dile verdiği emekle, bir başka deyişle üretimiyle sözkonusudur. Nâzım, bunun böyle olduğunu yazın tarihi önünde kanıtlamıştır. Nâzım Hikmet, doğumunun 121. yılında da yapıtlarıyla büyük bir coşku yaratıyorsa, o bunu Türkçeyi kullanma ustalığıyla başarmıştır.